

Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка

Кафедра українознавства
і політології

Вища школа:
проблеми, пошуки, тенденції

Матеріали
науково-методичного
семінару

Випуск другий

Чернігів
2001

І.М.Акименко,
ст. викладач

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ СВЯТО-ТРОЇЦЬКО-ІЛЛІНСЬКИЙ МОНАСТІР: ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА (XVII-XX ст.)

Серед великої кількості нерозроблених проблем історії Чернігівського краю окрему групу складають релігійні. Поза межами наукових розвідок залишилися такі важливі об'єкти, як монастирі. Сьогодні на Чернігівщині існують Домницький, Густинський, Троїцький, П'ятницький, Свято-Троїцько-Іллінський, Єлецький та інші монастирські комплекси. Вони потребують ретельного наукового дослідження.

Помітне місце серед них займає Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський монастир. Тривалий час його історія, господарська та культурна діяльність не досліджувалась, а збережені архівні документи та розвідки істориків-краєзнавців дореволюційної доби не набули суспільного звучання.

Історія монастиря сягає у 900-річне минуле, часи, коли землі Київської Русі були в апогеї свого політичного, економічного і культурного розвитку.

Заснування Свято-Троїцько-Іллінської обителі розпочалося з часу, коли в Чернігові з'явився ченець Антоній, особа на той час уже достатньо відома. Автор Лаврентіївського літопису згадує Антонія Печерського як людину глибоко віруючу і прагнучу бути корисною простому люду. Побувавши на горі Афон і постригшись у монахи, Антоній повернувся на рідну землю та заснував монастир, відомий сьогодні як Києво-Печерська Лавра.

У 1069 р. преподобний Антоній, розійшовшись у поглядах з князем Ізяславом, з'явився в чернігівській землі. Літописець Нестор цю подію описує так:

"Нача гневатися Ізяслав на Антонія из Всеслава и присла Святослава в ночь Антонія Чернигову. Антоній же, пришед Чернигову, возлюбил Болдины горы, ископав пещеру, ту ся всеми..."¹

Виривши печеру недалеко від Єлецького монастиря в живописному місці Болдиних гір, Антоній повністю присвячує себе служінню богу "... не златом, но слезами, пощением и бдением..."². Слава Антонія про його духовні справи поширювалась на навколишні землі. Чернігівський князь Святослав на честь такого служіння богу Антонія та за його допомогу корисними порадами у важливих державних справах, біля печер того ж 1069 р. побудував кам'яну церкву на ім'я святого пророка Іллі. З того моменту Антонієвський або Богородицький монастир в Чернігові починає називатись Іллінським.

У 1072 р. Антоній повернувся до Києва, а монастир, ним заснований, продовжував своє існування до нашестя Батия на Чернігів у 1239 р.

Навала монголо-татар у XIII ст. знищила велику кількість монастирів на Русі. Одна частина їх зникла під руїнами (київські обителі), інша була розграбована та розорена (Іллінський монастир в Чернігові³).

У такому стані монастир проіснував майже 410 років. Пізніше архімандрит Д.Ростовський (Туптало) у передмові до своєї праці "Руно орошенное" напише: "По разореніи Чернигова и всех градов злочестивим Батием, которій бурил землю русскую року (6745) 1239 р., пустава пред четиреста и десять лет..."⁴.

XVI-XVII ст. – час, коли активізується розвиток православного чернецтва. Монголо-татарська навала, експансія литовців і поляків на українські землі, попри насильницьке окатоличення тільки прискорила процес християнізації.

Російські та українські історики, досліджуючи польсько-литовську добу, звертають увагу на зростання православних осередків: братських шкіл, товариств, монастирів⁵. Згідно підрахункам з XVI по XVIII ст. число православних обитель майже подвоїлось.

Після вигнання поляків з Чернігова, Іллінський монастир починає своє друге відродження. "...И ныне де тот их монастырь оскудел, потому что от ляхов и татар разорен..."⁶. Ієромонах Зосима Тишевич прикладає всі свої зусилля для того, щоб його відбудувати. Листи, прохання зі зверненнями про допомогу коштами до московського царя, українських гетьманів, впливових політичних та релігійних діячів дали зібрати певну суму коштів для будівництва споруд зруйнованого монастиря. Одним з перших на допомогу відгукнувся чернігівський полковник Степан Пободайло. "В року 7157 (1649) Божию церковь Святого Пророка Ильи, при ней же и монастир старанием и коштом благочестивого ктитора, пана Стефана Пободайла, бівшого полковника Черниговского." (Д.Ростовський "Руно орошенное"⁷).

З цього часу монастир не тільки відбудовується, а й значно розширює територію. Розташування головних храмових споруд на схилах гори на той момент вже викликало багато проблем, тому вирішено було ігуменом Зосимой Тишевичем перенести споруди у більш вигідне місце, а саме – вершину Болдиної гори. В 1672 р. розпочинається детальна перебудова монастиря: зводять цегляну трапезну та Введенську церкву. В 1677 р. братські келії перебудовують на настоятельські. А на початку червня 1679 р. в день Святої Трійці закладається головний собор монастиря, пізніше названий Троїцьким. Ініціатором будівництва став архієпископ Лазар Баранович, про якого з роками напише архімандрит Герман Кононович: "Преосвященный Лазарь был благодетельствован царем за его великие заслуги в трудные времена, начал строить каменную церковь во имя живоначальной Троицы, соборную, повыше Церкви Святого Ильи, построенной князем Черниговским Святославом Ярославичем"⁸.

Великий храм потребував великих коштів, яких на жаль було недостатньо. Лазар Баранович неодноразово звертався з проханнями до

російських царів, гетьманів Самойловича та Мазепи про допомогу в будівництві. Так у листі до Софії він прохав царський двір надати коштів на колокол та біле залізо для церкви Св.Трійці. Про його турботу за будівництво храму видно з листа до печерського архімандрита Інокентія від 23 березня 1680 р. "... Троица Пресвятая, ей же слава да будет, уже вышла из своих оснований. Дар сей от вас, как от Авраама назначенный, а мною ей закрепленный подписом, она приняла милостиво". Гетьман Самойлович дуже багато обіцяв, а робив мало, що не можна сказати про гетьмана Івана Мазепу, який своїми стараннями та коштами робив все, щоб храм був. Будівництво затягувалось і преподобному Лазарю Барановичу не вдалося побачити всю його велич і красу. Протягом 17 років піднімався собор і тільки у 1695 р. після смерті Л.Барановича (1693 р.) відбулося освячення храму архієпископом Феодосієм Углицьким. З часу освячення Троїцького собору древній монастир почав іменуватися Свято-Троїцько-Іллінським.

Як свідчать документи, територія монастиря з моменту відбудови постійно розширювалась за рахунок придбання нових земель.¹⁰

Середина XVII – перша половина XVIII ст. – період розквіту монастиря. Сільськогосподарська та промислова діяльність Свято-Троїцько-Іллінського монастиря перетворила його на один із впливовіших та найбагатших монастирів Чернігівської єпархії. З тогочасних описів майна стає відомим, той факт, що обитель представляла собою велике феодальне господарство, якому належало 542 двора, майже 9 тисяч селян (4872 особи чоловічого полу та 4152 особи жіночого полу), 23 городи, 26 гаїв, 16 озер, 30 млинів (водяних та вітрових) на р.Десна, Стрижень, Білоус, Убідь, 31 завод (серед них: 2 паперових, 2 залізних, 14 винокурінних, 2 солодових, 3 лісопильних, 4 гути та один сукновалений). Все це майно знаходилось в Чернігівському та Городницькому (Городнянському) повітах Чернігівської єпархії. Господарські маєтності та промислові виробництва працювали в основному на потреби монастиря, тільки деякі об'єкти власності мали можливість продавати свою продукцію за межі єпархії, як то винокурні заводи та млинарські промисли.

До власності монастиря відносились також Пустинний Миронівський Богословський скит (чоловічий) у Сосницькому повіті, Яриповицький Миколаївський скит у Городницькому повіті біля села Яриловичі.

Такий стан монастир зберігав до 1786 р., коли вийшов указ імператриці Катерини II про секуляризацію монастирських володінь Лівобережної України.

Як велике феодальне утворення, користуючись релігійним впливом на маси, монастир відіграв важливу роль у суспільно-політичному житті, у визначних подіях свого часу. Не лише на ранніх етапах розвитку а й пізніше він став значним центром культурного життя. У його стані розвивалось літописання, друкарство, поширювалась писемність, створювались бібліотеки, школи.

Переведення з Новгород-Сіверського у Чернігів у 1649 р. Лазарем Барановичем друкарні дало можливість заговорити про обитель як культурно-просвітницький центр. За час існування друкарні спочатку на архієпископській кафедрі, а потім на території самого монастиря надруковано велику кількість книг релігійного змісту. Це проповіді архієпископів Чернігівської єпархії – Дмитра Ростовського, Лазаря Барановича, Філарета Гумилевського, богословські трактати, полемічні твори, періодичні видання, в тому числі "Черниговские епархиальные известия", пізніше "Черниговские губернские ведомости" тощо. В монастирі було зібрано бібліотеку понад 11 тисяч книг.

У 1730 р. друкарня внаслідок пожежі була зруйнована, але у 1743 р. з ініціативи архієпископа Нікодима Сребницького знову відбудована. Продовжуючи своє існування, вона поступово ставала осередком культури всієї Лівобережної України. Так, за даними українського історика Миколи Маркевича монастирська друкарня мала своє піднесення у другій половині XVIII ст., видання її були відомі далеко за межами Чернігівського краю. Лист архімандрита Троїцько-Іллінського монастиря Іоля до графа П.Румянцева-Задунайського (10 липня 1775 р.) засвідчує: "...от типографии обители моей посылаемые при сем книжки прошу низайше принять и тем милость свою ко мне засвидетельствовать". Крім того, сам імператор російський Петро Перший, будуючи друкарню в Невській Лаврі, запросив з Чернігова друкарів, як людей, які добре обізнані в друкарській справі¹³.

Стрімке піднесення монастиря дало можливість настоятелям продовжити його розбудову. На протязі другої половини XVIII ст. з'явилися господарські споруди, цегляні келії, нова трапезна, дерев'яні хати. Поза огородою були пивоварня, ковальня, кінський двір, гумно, амбари. Остаточо сформувався монастирський комплекс у 1775 р. Саме тоді було завершено будівництво 58-метрової дзвіниці (розпочато у 1771 р.). Як Троїцький собор, так і дзвіниця були не просто культові споруди, а величні архітектурні витвори мистецтва. У їх розробці, плануванні та будівництві приймали участь відомі не тільки в Лівобережжі архітектори - німець Адам Зернікав та італієць Карло Бартоломео Растреллі. Фінансову допомогу надавали сама імператриця Єлизавета Петрівна та граф Кирило Розумовський.

10 квітня 1786 р. вийшов указ імператриці Катерини II про передачу монастирських володінь у державну казну, а щодо самих монастирів, то передбачалось їх часткове закриття. Відносно Свято-Троїцько-Іллінського монастиря було вирішено "... обратить Троицкий Ильинский монастырь в помещение университета. В сем городе учреждаемого...". Споруди монастирських церков було передано місцевому управлінню, а друкарню перенесено в архієрейський будинок¹⁴.

На жаль, університет не вдалося відкрити у зв'язку зі смертю князя Потьомкіна, бо саме йому належала така ідея.

11 листопада 1790 р. вийшов новий імператорський указ, де
визначено, що чернігівські архієпископи мали переселитися на
проживання до Троїцького-Іллінського монастиря. З цього часу обитель
стала резиденцією Чернігівської єпархії.

Монастирські споруди знаходились в занедбаному стані,
потребували ремонту. По представленню генерал-аншефа
О.Кречетникова з Височайшого імператорського дозволу було виділено
5 тисяч карбованців для відновлення храмів. У листопаді 1796 р. ремонт
було закінчено і преосвященний Єрофей Малицький переїхав до
архієрейського будинку¹⁵. Проживаючи на території монастирського
комплексу, архієпископи піклувалися про стан храмів. Так, при Федосії
Садковському відновлено печери Антонія, а Філарет Гумилевський при
Троїцькому архієрейському будинку побудував свчковий завод, відновив
діяльність друкарні, де було розпочато випуск "Чернігівських
єпархиальних известий" та іншої релігійної літератури. У такому стані
Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир проіснував майже до початку
20-х років ХХ ст. У 1926 р. його було закрито.

Своє нове відродження обитель розпочинає в роки Великої
Вітчизняної війни. Саме тоді стараннями старця, схіамандрита Лаврентія
на території колишнього Свято-Троїцько-Іллінського монастиря було
відкрито жіночий монастир. У 1962 р. його закривають а його споруди
функціонують як пам'ятники архітектури. Брак коштів та уваги з боку
міської влади привели в занепад історичну пам'ятку ХVII ст. Вірною
населення міста Чернігова, управління єпархії неодноразово зверталося
з проханням до влади передати їм Свято-Троїцький собор і територію
колишнього монастиря. У 1988 р. облвиконком офіційно передав
історичні храми Чернігівському єпархиальному управлінню Російської
православної церкви¹⁶. Сьогодні давні споруди відреставровано,
приведено в належний стан, а на колишній монастирській території
відкрито духовне училище регентів-псаломщиків.

Таким чином, повернення Чернігівській єпархії древніх храмів Свято-
Троїцько-Іллінського монастиря та їх відновлення не просто виконали
релігійної спадщини, а й осмислення нашого історичного минулого, що
потребує глибокого наукового дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Картины церковной жизни Черниговской епархии из IX-века
её истории. – К., 1911. – С.13.
2. Там само. – С.14-15.
3. Ефимов А. Черниговский Свято-Троицкий-Ильинский монастырь
ныне Троицкий Архиерейский Дом (его прошлое и современное
состояние) 1069-1910 гг. // Прибавление к Черниговским епархиальным
известиям. – 1910. – К № 12-му. – Часть неоф. – С.450.